

ČLOVEK, OSOBNOSTĚ A UTRPENIE

Veronika Kováliková

Abstract. The subject of this paper is defined by the role of 'suffering' as the commission which is ought to be performed by an individual for the sake of a maturing process of his/her personality. An accomplishment of this task has its importance not only for an individual, but for a maturing process of man in general. Needs of self-conversion and of shaping of the environment by man are emphasized, both of which could be reached especially through the education towards performance of duties.

Dejiny vývoja človeka ukazujú, že od čias, keď sa na Zemi objavil, musel sa o svoju existenciu, o to, aby sa udržal, snažiť zdolávať prekážky i zápasit. Spôsoby tohto snaženia, úsilia, tvoria jeho dejiny.

Sú to naše dejiny. Teraz my v nich nechávame znaky toho, že život človeka je vždy námaha, odstraňovanie prekážok, práca. Človek sa stáva šikovnejším, schopnejším, viac vie, viac dokáže. Dostáva sa ďalej na ceste svojho intelektuálneho vývoja, ale ešte vždy sa nenaučil žit tak, aby sa so svojimi druhmi vzájomne nezraňoval, chránil si Zem - svoj domov - a urobil ju miestom pokoja a radosti.

Pred 2 000 rokmi (z hľadiska dejín človeka je to pred chvíľočkou) sa na Zemi narodil človek, ktorý nás učil, ako žit a vlastným životom ukázal, že to nie je ľahké, pohodlné, bez trápenia; že tam, kde sa už netrpí, sa ide po úzkej ceste a vchádza tesnou bránou. To miesto bez utrpenia nazýval Kráľovstvom Božím.

My, kresťania vieme, že to nebol len človek, a preto si svoju cestu - namiesto toho, aby sme si z neho brali príklad - uľahčujeme, vyhýbame sa jej a ospravedľňujeme si to tým, že sme „iba ľudia“. A v kútiku duše dúfame, že tie najťažšie úseky nám prešliapal už on.

Lenže on nás učil, hovoril nám o tom, čo je to za ríšu, čomu sa podobá, ako sa tam dostať a vyzýval nás, aby sme sa zmenili, stali sa inými než sme (metanoiete); že Kráľovstvo Božie je blízko (Mt 4, 17; Mk 1, 15) je v nás (Lk 17, 20, 21).

Keď chceme hovorit o vzťahu utrpenia a osoby, ktorá ho znáša, treba si uvedomiť, že pre psychológiu je to nielen problém kvality, intenzity, trvania utrpenia a na druhej strane schopnosti a ochoty utrpenie zniesť, ale predovšetkým otázkou: čo určuje, spôsobuje alebo dokonca determinuje to, že na strane osoby, na ktorú utrpenie dolieha, sa stretávame s celou škálou reakcií, od jednoznačne hrdinského rozhodnutia a skutočného znášania každého, čímkoľvek spôsobeného utrpenia až po ustrašencov a ufnukancov, ktorí sa usilujú vyhnúť sa každej aj nevelkej bolesti, len aby nemuseli nič zniesť, ničomu sa vystaviť, nič vydržať.

Z čoho pochádzajú, vyplývajú, čo tieto rozdiely v odpovediach ľudí na „podnety“ utrpenia spôsobuje? Sú dané v našej biologickej výbave?

Kto rozhoduje, a teda zodpovedá za to, ako sa jednotlivec v situácii utrpenia zachová?

Viktor E. Frankl, ktorý „vedel“ o utrpení toľko, ako málokto iný, hovorí jednoznačne, že jednotlivec sám. Psychológovia hovoria, že v takýchto voľbách má na rozhodnutí „za alebo proti“ veľkú účasť prostredie. V. Frankl je zástancom presvedčenia, že keďže človek je vo svojom jadre duchovný, je teda slobodný, a tak zodpovedný. Psychológovia sa pýtajú: odkedy? Od svojich 20, alebo 60 rokov, maturant z kresťanskej výberovej školy tak isto, ako jeho vekový rovesník z Luníka?

V jednej svojej stati nazvanej: *Je človek výtvorom dedičnosti a prostredia?* ([1], s. 136 – 140) Frankl hovorí: „Samozrejme, že človek je závislý ako od svojich vlôh, tak aj od prostredia a iba v rámci tohto hracieho priestoru, takto vymedzeného, sa môže voľne pohybovať. Avšak vnútri tohto priestoru sa pohybuje voľne.“

Kofko tohto priestoru zostáva adolescentovi v dobrej láskavej rodine a koľko výrastkovi „vypestovanému“ ulicou?

Na otázky, ktoré tu kladiem, a ktoré skúma psychológia (najmä jej oblasť vývinu mravného charakteru), je veľa presvedčivých argumentov, ktoré potvrdzujú opodstatnenie predpokladov o tom, že veľká časť toho, pre čo sa jednotlivec v svojom dospelom veku slobodne rozhoduje, bola do neho vsadená skúsenosťou získanou už útlom detstva. Už od vtedy sa dieťa učí, že to, čo bolí jeho, bolí aj iných, čo je príjemné jemu, je príjemné aj iným. Pritom sa učí aj to, že nemožno vždy mať a robiť to, čo sa mu chce, a nerobiť to, čo sa robiť musí.

Keď chceme hovoriť o utrpení a najmä jeho význame pre utváranie osobnosti, ba aj vývoj človeka, treba povedať, čo týmto pojmom označujeme, čo tu utrpením rozumieme. Je to potrebné povedať najmä preto, že o utrpení možno hovoriť (a aj sa hovoriť) z mnohých aspektov a v mnohých súvislostiach; pritom sotva kde nájdeme objasnenie toho, o čo kedy vlastne ide. Predpokladá sa, že utrpenie má jediný význam a jeho obsah je každému známy a jasný. Ešte menej sa hovorí o tom, prečo vlastne trpíme, a veľmi zriedka o tom, na čo to môže (alebo by to mohlo) byť dobré, teda k čomu utrpenie vedie. Uvádza sa, že utrpenie je bolesť (telesná alebo duševná), trápenie s niečím alebo niekým, že trpieť znamená vydržať (napr. ohováranie), znášať niečo, niekoho alebo skutky niekoho (napr. žiarlivosť manžela alebo výčiny delikventného syna) ([2], s. 379).

Pre potrebu tejto úvahy utrpením rozumiem pociťovanie a vedomie nemožnosti, neschopnosti zmeniť situáciu, ktorá na človeka ťažko dolieha, ťaží ho. Utrpenie je pre jednotlivca v každom prípade úloha, ktorú si nedáva sám a ktorá sa ťažko, niekedy veľmi ťažko plní. Ak ju však prijme a plní, má z toho osôh nielen on, ale obyčajne aj iní. Námaha s tým spojená sa niekedy zvykne prirovnávať k výstupu horolezca na vrchol štítu. Odmenou mu je pohľad, ktorý sa zdola nedá získať, a vedomie, hrdosť z toho, že to zdolal. Na priblíženie významu termínu *utrpenie* by však bol vhodnejší príklad nosiča na vysokohorskú chatu. Aj on totiž vystu-

puje veľmi vysoko, ale na pleciach má pritom náklad, ktorý by niekto iný ani nenadvihol. Keď v chate zhodí náklad z pliec, má nielen radosť z toho, že to vyniesol, ale za to sa mu aj zaplatí. Spokojný je chatár aj turisti. Keby nosič zhodil batoh v polovici cesty, nič nezíska ani on, ani iní, pre ktorých bol náklad určený. Neskôr to možno oľutuje. Vidí, že cesta len tak naprázdno je síce ľahká, ale nezmyselná; štíty on pozná, prechádzku nepotrebuje a nič nedonáša – ani pre seba, ani pre iných. Vráti sa k svojmu „batohu“, alebo sa bude len tak potulovať, posedávať na balvanoch, kochať sa všetkým naokolo, ale nič nenosiť. To závisí od neho. Lenže to, ako sa rozhodne, ináč povedané, kto on v tejto situácii je, závisí aj od všetkého toho, čo sa „do neho“ dostalo „zvonku“, od všetkého toho, čo naňho dopadalo, čo skúsil, čo od začiatku pozemskej existencie jeho duše dávalo tejto základnej duchovnej „mase“ jej tvar.

Povedali by sme, že to, ako sa „nosič“ rozhodne, závisí aj od všetkého toho, ako sa rozhodovali, kto boli – tí pred ním. Alebo si myslíme, že možno jednotlivca a iba jeho samého urobiť zodpovedným (a teda aj vinným) za jeho rozhodnutie? Alebo, na druhej strane, že všetko to, čo dokáže, čo dosiahne, čím sa stane, je len jeho vecou, jeho zásluhou, výsledkom jeho úsilia? Nevidíme – aby sme použili prirovnanie – ako je Dunaj pri svojom ústí „výtvorom“ aj všetkých pramienkov, potokov a riek, ktoré do neho musia vústiť, aby mohol poskytovať svoje vody, zúrodňovať krajinu okolo seba a v podobe mohutnej delty sa nakoniec vliť do mora?

Utváranie človeka jednotlivca do podoby, ktorú nazývame osobnosťou, je neľahký permanentný proces, na ktorom nevyhnutne participujú všetci tí, s ktorými sa v živote dostáva akýmkoľvek spôsobom do blízkeho styku. Sily prostredia, najmä ľudského, ktoré pôsobia na jednotlivca zvonku, sú spoluúčastné aj na utváraní toho, čo nazývame jeho dušou, teda na utváraní jeho vôle, jeho túžby modliť sa, jeho potreby transcendovať.

Čo iné, ak nie naše prostredie (rodina, výchova, kultúra, ľudská atmosféra, v ktorej žijeme) vytvorili naše preferencie, naše sklony, potreby, túžby, ale aj schopnosti odlišiť dobré od zlého a – s podkýňaním síce, ale predsa len – smerovať ďalej, či vyššie.

Nie je preto potrebné alebo dovolené predpokladať, že aj na našom duchovnom utváraní sa zúčastňuje aj náš vonkajší svet?

Všetci to akože vieme, ale akoby sme sa báli nahlas povedať, že stvorenie človeka neskončilo a že Boh nám dal skrze svojho Syna poznať – alebo aspoň hlboko tušiť – že na tomto stvorení máme spoluúčasť. A znášanie utrpenia môže byť jedným zo spôsobov tejto účasti.

Namiesto vlastného záveru k diskutovanému problému použijem tu celú jednu kapitolu z Citadely, diela A. S. Exupéryho, ktorého život, myslenie a tvorba hlboko ovplyvnili môj život. Saint-Exupéry ([3], s. 99 – 101) píše: *„Cenu má iba cesta. Iba ona trvá, zatiaľ čo cieľ je ilúziou pútnika kráčajúceho od hrebeňa k hrebeňu, ako by bol nejaký zmysel v dosiahnutom ciele. A tak isto nemôžeš pokročiť, pokiaľ ne-*

prijmeš, čo je. Z čoho ustavične vychádzaš. A na odpočinok neverím. Pretože ak človeka drása nejaký rozpor, nie je správne voliť neistý a nehodnotný pokoj za cenu slepého prijatia jedného z dvoch prvkov rozporu. Vyhýba sa azda céder vetru? Čo by tým získal? Vietor ho drása, ale i otužuje. Kto by dokázal oddeliť dobré od zlého, bol by veru múdry. Hľadáš, aký zmysel dať životu, ale zmyslom je predovšetkým stať sa sám sebou, a nie prejsť okolo rozporu a tým dosiahnuť úbohý pokoj. A keď ťa niečo drása a stavia sa ti na odpor, dopraj si voľnosť rastu, lebo to zapúšťaš korene a premieňaš sa. Buď blahoslavená tá otvorená rana, z ktorej sa zrodíš: veď žiadna pravda sa neukazuje a nedá sa dosiahnuť v tom, čo je zjavné. A pravdy, ktoré sa ti ponúkajú, sú určené len na pohodlie a podobajú sa práškom na spanie.

Pohrdam ľuďmi, ktorí sa sami otupujú, aby zabudli, alebo sa pre osobný pokoj sami zjednodušujú a udusia v srdci niektorú z túžob. Pamätaj si, že každé neriešiteľné protirečenie, každý nezrovnateľný rozpor ťa núti rásť, aby si ho do seba pojal. Naberáš v uzle svojich koreňov beztvárú zem, jej kremeň a humus a na slávu Božiu buduješ céder. Iba taký chrámový pilier dosiahol slávy, ktorý sa zrodil v priebehu dvadsiatich generácií zo svojho stretávania s ľuďmi. A ak chceš rásť ty sám, stretaj sa so svojimi rozpormi. Vedú ťa k Bohu. To je tá jediná možná cesta. A preto rastieš, keď prijímaš utrpenie.

Sú však aj malátne stromy, ktoré púštny vietor neuhnetie. Sú aj malátni ľudia, ktorí sa nedokážu presiahnuť. Zabíjajú najprv veľkú časť seba samých a potom svoje šťastie hľadajú v priemernosti. V jedinom hostinci zostanú po celý život. Sami seba nedonosili. Je mi jedno, čo sa s takými ľuďmi stane, aj či vôbec žijú. Krčia sa nad svojou úbohou úrodou a nazývajú to šťastím. Nechcú vidieť nepriateľa vonku ani v sebe samých. Nechcú počuť hlas Boží, ten hlas, ktorý je potrebou, hľadaním a nevysloviteľným smädom. Nehľadajú slnko, nepodobajú sa stromom v húštinách lesa, stromom, ktoré nikdy nezískajú slnko do zásoby alebo do zálohy, lebo svojím tieňom dusia jeden druhého, ale napriek tomu sa zdvíhajú za slnkom stále vyššie ako nádherné hladké piliere, ktoré vytryskli zo zeme a cestou za svojím bohom sa premenili v silu. Boh nie je dosiahnuteľný, iba sa ponúka a človek sa v priestore utvára ako koruna stromov z konárov.

Nehľad' preto na úsudok množstva, lebo ťa obracia späť k tebe samotnému a bráni ti v raste. Každý opak pravdy nazýva omylom, zjednodušuje svoje rozpory a podnety svojho vzostupu odmieta ako neprijateľné, pretože ich pokladá za plody omylu. Túži, aby si žil uzavretý vo vlastnej úrode, aby si bol parazitom, vykrádačom samého seba a odbaveným človekom. Čo by ťa v takom prípade nútilo hľadať Boha, vytvárať svoju pieseň a vystupovať stále vyššie, aby si nauracal horskej krajine pod svojimi nohami poriadok, alebo, aby si v sebe zachránil slnko, ktoré nemožno získať raz navždy, ale treba za ním ísť denne? Nechaj ich hovoriť. Ich rady vychádzajú z povrchného srdca, ktoré ťa chce mať šťastného. Príliš rýchle ti chcú po-

skytnúť pokoj, ktorý možno dosiahnuť až smrťou, keď ti tvoja úroda konečne na niečo je. Lebo to nie je úroda pre život, ale med včiel pre zimu večnosti.

A keby si sa ma spýtal: „Mám toho človeka prebudiť alebo ho nechať spať, aby bol šťastný?“ odpoviem ti, že o šťastí nič neviem. Keby však bola šťastím polárna žiara, nechal by si priateľa spať? Človek nemá spať, keď ju môže poznať. Pravda, ten človek spánok iste miluje a dobre sa v ňom cíti: ale napriek tomu ho z toho šťastia vytrhni a vyžeň von, aby sa uskutočnil.“

Literatúra

- [1] FRANKL, V. Je člověk výtvořem dědičnosti a okolí? In: Psychoterapie pro laiky. Brno, Cesta. 1998.
- [2] RAHNER, K. – VORGLIMLER, H. Teologický slovník. Praha, Zvon. 1996.
- [3] EXUPÉRY, A. Citadela. Praha, Vyšehrad. 1994.

PhDr. Veronika Kováliková, CSc., emeritná pracovníčka Ústavu experimentálnej psychológie SAV. Venovala sa výskumu detskej psychológie.